

KÜRESEL ÇEVRE YÖNETİŞİMİNİN HUKUKİ ARACI OLARAK ÇOK TARAFLI ÇEVRE SÖZLEŞMELERİ

Arzu YILMAZ ASLANTÜRK¹

Öz

Her beşerî medeniyette doğanın insan karşısındaki dışsallığı olarak tanımlanan çevre, doğa-insan dengesi bozulunca sorun haline gelmiştir. İleri sanayi toplumlarının tahribatıyla birlikte; dönüşüm sürecine girmiş olan çevrenin korunması anlamında politik değişim ihtiyacı artmıştır. Bu bağlamda, çevre politikasının yeniden yapılanma sürecinde ulus devletinin değişen rolü yönetim ekseninde sorgulanmaya başlanmıştır. Modern toplumun ve insanlığın ekolojik bunalıma girmesiyle yerel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları, küresel bir nitelik kazanmıştır. Nitekim çevre hakkının uluslararası ölçekte önem kazanmasıyla beraber çok taraflı çevre sözleşmeleri, küresel bağlamda çevre hukukunun zeminini inşa etmiştir. Doğal kaynakların ve varlıkların, ulus-devletlerce küresel boyutta nasıl bölüşüleceği ve paylaşılacağı hukuki anlamda ulusların çok yönlü işbirliğini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, çevre hakkının uluslararası boyutta öneminin artmasıyla ortaya çıkan hukuki ve kurumsal yapıyı çok taraflı çevre sözleşmeleri bakımından ele almak çalışmanın amacıdır. Dolayısıyla çalışmada, küresel çevre etiğinin karşılıklı etkileşimi çağrıştırmaları bakımından uluslararası çevre politikaları yönetişiminin hukuki mekanizması ekseninde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Hakkı, Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri, Siyasal Ekoloji, Yönetişim.

JEL Sınıflandırması: G34, K32, Q01, R11

MULTILATERAL ENVIRONMENTAL AGREEMENTS AS A LEGAL TOOL OF GLOBAL ENVIRONMENTAL GOVERNANCE

Abstract

The environment, which is defined as the externality of nature against human in every human civilization, has become a problem when the nature-human balance is disturbed. With the destruction of advanced industrial societies; The need for political change has increased in the sense of protecting the environment, which has entered the transformation process. In this context, the changing role of the nation state in the process of restructuring environmental policy has been questioned on the axis of governance. Environmental problems, which emerged at the local level with the ecological crisis of modern society and humanity, have gained a global character. As a matter of fact, with the increasing importance of environmental rights on an international scale, multilateral environmental conventions have built the foundation of environmental law in a global context. How the natural resources and assets will be divided and shared by nation-states on a global scale has necessitated the multi-faceted cooperation of nations in the legal sense. In this framework, the aim of the study is to deal with the legal and institutional structure that has emerged with the increasing importance of the environmental right in terms of multilateral environmental agreements. Therefore, in the study, in terms of evoking mutual interaction of global environmental ethics, international environmental policies are discussed in the axis of the legal mechanism of governance.

Keywords: Right to Environment, Multilateral Environmental Agreements, Political Ecology, Governance.

JEL Classification: G34, K32, Q01, R11

¹ Öğretim Görevlisi Dr. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümü, aslanturkarz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2257-5433

1. Giriş

19.yy'da başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası hız kazanan endüstrileşme süreci üretimi arttırmakla birlikte, hammadde gereksinimini beraberinde getirmiştir. Artan hammadde talebiyle doğru orantılı olarak çevreye bırakılan atıklar, doğal çevreyi tahrip etmiştir. Bu tahribat, üretimin artması uğruna sanayi ve endüstrileşmenin kabul edilebilir sonuçları olarak algılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla sanayi ve endüstrileşme, insanoğlunun hem diğer canlılar hem de doğa üzerindeki olumsuz etkisini arttırmıştır. Özellikle çevre sorunlarının ölçeğinde yaşanan değişim, bir ülkenin dışında diğer ülkeleri ya da herhangi bir devlet egemenliğinde olmayan yerleri etkilemiş ve çevre sorunlarını uluslararası hale getirmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren neo-liberalizmin egemen ideoloji haline gelmesi, küreselleşme olgusuna ivme kazandırmıştır. Artan küreselleşme ile birlikte ekonomi, hukuk, siyasal ve çevre alanında ortak politika geliştirme ihtiyacı doğmuştur (Duman, 2011: 688). Böylece çevre sorunlarının çözümünde kitlesel bazlı politikaların önü açılmıştır.

Ülkelerin kalkınma anlayışlarındaki farklılık, gelişmiş ülkelerin daha fazla kaynak ve enerji talebiyle doğayı bilinçsizce tüketmeleri geliştirmekte olan ve geri kalmış ülkeler açısından eşitsizlikleri ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda günümüzde küresel çevre yönetimi, kuzey-güney ayrımının derinleşmesiyle birlikte, kalkınmış batı demokrasileri ile az gelişmiş ülkelerin çıkarlarını küresel politikalarla bağdaştırma çabası içine girmiştir. Devletler, Küresel Çevre Fonu (GEF), BM Çevre Programı (UNEP) gibi uluslararası çevre kuruluşları, ilgili diğer uluslararası kuruluşlar, çevre örgütleri ve hareketleri gibi ortak alanda çaba gösteren paydaşlar küresel çevre yönetimde aktif rol üstlenmişlerdir (Paker, 2012:157). Birçok devletin bir araya geldiği platformlar, çevresel sorunların farkındalığını arttırarak yönetimde çok aktörlülüğü esas alan yönetişimi gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma anlayışının gerçekleştirilebilmesinin aracı küresel düzeyde yönetim modeli olarak ortaya çıkmıştır. "Bir toplumsal politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen" olarak ifade edilen yönetim (TODAI, 1998:274), çevresel rejimlerde küresel ortaklık anlayışını esas alan dünya sistemini kapsayıcı yapılarla karar alma sürecini işaret etmiştir.

Çevre sorunlarının uluslararası boyutta tartışıldığı Stockholm Konferansı'nda sıklıkla atfedilen "insan için çevre anlayışı" kalkınma hakkını şekillendiren insan hakları unsurunu çevre açısından ele alınmıştır. Küresel çevre yönetiminde ülkelerin siyasal rejimleri ve gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın global çevre sorunları karşısında ortak sorumlulukların paylaşılmasına vurgu yapılan konferansta, çevre politikalarının evrenselliğine dikkat çekilmiştir. Stockholm Bildirisi'nin 24.maddesi de çevrenin korunmasıyla ilgili hallerde uluslararası işbirliğine dayalı bütüncül politik iradeyi belirtmektedir. Böylece çevre sorunlarının küresel boyut kazanmasıyla çevresel tehdittin önlenmesi için ulusların çok yönlü işbirliğini gerektirecek kurumsal ve hukuki mekanizmaya ihtiyaç artmıştır.

Bir ülkenin çevre rejiminde çok taraflı çevre sözleşmelere taraf olması küresel çevre gündeminde hukuki ölçütler kazanırken, çeşitli çevre sorunlarına kendi ülkesinin gelişmişlik perspektifinden bakmasını sağlamıştır. Bu süreçte genellikle ülkelerin çevre rejimleri, uzun vadeli işbirliğine yönelik çevre etiği sistemi geliştirmiştir. Çevre etiği bağlamında temellenen çalışma, çevre politikalarının hukuki zeminini üçüncü kuşak insan hakkına dayandırmaktadır. Ayrıca, çevre politikalarını çevresel yönetimle irtibatlandırarak, çok taraflı çevre sözleşmelerini irdelemektedir. Küresel seviyede hukuki bir mekanizma olan çok taraflı çevre sözleşmelerinin küresel çevre etiğindeki yerini tartışmakta ve siyasal ekoloji perspektifiyle açıklamaktadır.

2. Çevre Politikalarında Hukuki Zemin: Üçüncü Kuşak İnsan Hakkı

İnsan haklarının tarihsel gelişim seyrine baktığımızda, 17. ve 18.yy'da doğduğu görülmektedir. Birinci kuşak "klasik haklar" olarak adlandırılan bu zaman diliminde insan hakları hususunda eşitsizlik olduğu ve özgürlüğün kısıtlandığı dikkat çekmektedir. İnsan haklarının somut olarak uygulanmadığı bu dönemde, yoksul kesimden ziyade burjuvazi sınıfı tarafından kullanılan hakların

kullanılmasında devlet pasif konumdadır. Pozitif statü hakları olarak değerlendirilen 19. ve 20. yy'da meydana çıkan "ikinci kuşak haklar" ise, toplumdaki sınıfsal ayrımı gidermek amacıyla sosyal ve ekonomik sorunları çözmeye devlete aktif rol yükleyerek, vatandaşlara tanınan haklardan koşulsuz olarak yararlanmaları amacıyla müdahalede bulunup önlemler almasını gerekli kılmaktadır (Kapani, 1993:51).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından dünyaya duyurulan "üçüncü kuşak haklar" ise; temel haklar, sosyal ve ekonomik haklardan farklı olarak yeni oluşturulan haklar olarak ele alınmıştır. Böylece çevre hakkı, üçüncü kuşak haklar arasında kabul edilmiştir (Hamamcı, 1983: 246). 20.yy'ın ikinci yarısından sonra, UNESCO'nun çabalarıyla ortaya çıkan çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı üçüncü kuşak haklar olarak kabul edilmektedir. Böylece tarihsel süreç içerisinde insanların çevreye verdiği zararların salt çevre sorunlarıyla ilişkilendirilip, insan hakları ile ilişkisinin göz ardı edilmesi çevre hakkının en son ortaya çıkan haklar olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bahro (1997:26) çevre sorununu tanımlarken "insan kaynaklı olan ve insanoğlunun daha çok tüketme güdüsüyle, yaşam alanının sınırlarına çıkan" bilinç yapımızda olan bir şeyleri dışa itmiş oluyoruz yaklaşımıyla ekolojik bunalımın insan kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. Daha somut bir ifadeyle, sınırları belirsiz bir kavram olan çevre, bağlamı ne olursa olsun her zaman merkeze göre tanımlanmakta; genellikle merkeze insanı almaktadır (Cangızbay, 1989:39). Ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisinin bünyesinde olan hukukun üstünlüğü ve mülkiyet hakkıyla şekillenen insan hakkının niteliği, birey-devlet eksenli olarak gelişmiştir. Her insanın sahip olması gereken haklar olarak ifade edilen insan hakları, ahlaki yetkidir. Ahlaki haklar niteliğindeki insan hakları, devletin meşrulaştırdığı "pozitif" ya da "kanuni haklar" dan içerik olarak farklıdır. İnsan hakları akımının temel hedeflerinden biri, kanunen bu hakları tanınır haline getirmektir. Buna ilaveten insan hakları nosyonu, aynı zamanda tüm insanlık için diğer insanların haklarına müdahale etmemeleri gerektiği biçiminde bir mükellefiyet ve bağımlılık ilkesi yaratmaktadır (Ashford, 2015: 69-70)

Hukuki açıdan ekolojik dengenin korunması ve çevre sorunlarının çözümünde geleneksel insan hakları araçları yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla çevre hakkının evrensel düzeyde hukuki ifadesini bulan çok taraflı çevre sözleşmeleri, kolektif yaşam hakkı temelinde yükselen uluslararası toplum düzenini amaçlamaktadır. Uluslararası toplumun değerleri üzerinden yükselen kolektif haklar, küresel eşitsizliği gidermek adına hukuk normlarıyla güvence altına alınmaktadır (Güneş, 2004: 124-125). Rich (1992:45)'e göre; kalkınma amaçlı yoksul ülkelere yapılan yardımlar bugün adeta olağan bir uygulama haline gelmiştir. Bu tür yardımların hukuksal yükümlülük olarak da değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Yoksul ülkelere karşılıksız ticari, iktisadi ve mali destek gören pek çok uluslararası hukuk metni bu açıdan önemli bir delildir.

İnsan haklarını hukuki açıdan kuşak sınıflandırması olarak ele alan Vasak'a göre sınıflandırma yapılırken, insan hakları ile devlet arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve ne olması gerektiğine yer verilmekle birlikte tarihsel arka plan ön plana çıkartılmıştır. Sağlıklı bir çevre içinde yaşama, hukuksal bir kurum haline getirildikçe "koruma/korunma" kavramlarını yaratmıştır. Böylece, tıpkı diğer korunmalarda (örneğin bir temel hakkın korunmasında) olduğu gibi, birey ve toplum bakımından bir «hak» statüsüne ulaştırılır (Gemalmaz, 1987:234). Diğer üçüncü kuşak haklarda olduğu gibi; çevre hakkının bir insan hakkı olduğu ve çevre hakkıyla ilgili hukuk kurallarının oluşumunun toplumsal taleplerle gerçekleşmiş olduğu toplum ve çevre arasındaki ilişkiyi ön plana çıkartmaktadır. Devletleri çevre konusunda düzenleme yapmaya sevk eden toplumsal talepler, üçüncü kuşak insan haklarının benimsediği dayanışma felsefesi ile toplumlar arasında işbirliğini gerekli kılmaktadır (Ertan, 1997: 36).

Çevre hukukunun temel alanını, kirlilik ve doğal kaynaklar konuları oluşturmaktadır (Turgut, 2014:55). Çevre sorunsalını işleyen veriler çerçevesinde gelişen çevre hukukunun diğer hukuk dallarından farkının temel nedenleri disiplinler arası olması, evrensellik ve zamana uygunluk göstermesidir. Dolayısıyla, çevre hukuku normları, geleneksel hukuk kuralları yaklaşımının temel

unsurları olan egemenlik-mülkiyet ilişkileri yerine, genel menfaate dayalı bütünsel koruma etrafında şekillenmiştir (Kiss, 1989: 371-372). Bütünsel koruma etrafında şekillenen normlar, çevre hukukuna hâkim olan ilkelerden önemli ölçüde yararlanmıştır.

Çevre hukukunun gelişim sürecinde tüm insanlığı ilgilendiren çevre sorunlarını çözmeye yönelik uluslararası ve ulusal gelişmelerin birbirini beslemesi, birbirinden etkilenmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla çevre korumanın temel esasları olarak kabul edilen ilke ve araçlar çevre hukukunun uluslararası düzeyde geçerli olan ortak paydalarını oluşturmuştur (Turgut, 2014: 12-13). Sadeleer (1996:255)'e göre, ilkelerin genel sektörlerarası nitelik göstermesi, çevre politikalarının tüm alanlarına uygulanmasını mümkün kılarak politik sektörel düzeyde var olmasını sağlamış ve böylece homojenlik kazandırmıştır. Bir bütünlük ilişkisi gösteren ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olan ilkeler, ulusal ve bölgesel olmak üzere birçok uluslararası metinde yer almıştır. Çevre politikalarının uluslararası düzeyde gelişmesinde en büyük etken, ulusların uyguladığı politikaların hukuki olarak meşru/yasal olmasıdır. Richard Carson'un 1962 yılında kaleme aldığı Silent Spring adlı eserinde çevre sorunlarının yerel ve bölgesel olmadığı, küresel ve çözülmesi güç problemler kümesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu eser, sanayileşmenin ve kapitalizmin çevreye tahripkâr olan etkisini uluslararası politikanın gündemine taşımıştır (Çetiner, 2012: 21).

Global çevre sorunlarının ele alındığı 1992 Rio Çevre Konferansı ise, çevre sorunları karşısında her düzeyde ortak eylem programlarını ve tüm ülkelerin katılımını esas almıştır. Biyoçeşitlilik sözleşmesi, İklim Değişikliği sözleşmesi, Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Ormanların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Prensipler Listesi konferansın odaklandığı konulardır (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012:252). Konferans sonrasında yayınlanan Rio Bildirgesinin 1. ilkesi çevre hakkıyla ilişkilendirilebilecek hükümlere yer vermektedir. Bu ilkeye göre; "sürdürülebilir kalkınmanın odak noktasını oluşturan insanlar, doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken yaşam hakkına sahiptir". İnsan ve çevre hakkının birbirinden bağımsız olarak ele alınmasına izin vermeyen bir çerçeve oluşturması sebebiyle Rio konferansı önem arz etmektedir.

Çevre hakkı kavramının bütünleyici parametresi olarak, üçüncü kuşak haklar çerçevesinde değerlendirilen kalkınma hakkı kavramına değinmekte fayda vardır. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" olarak 1970'lerde gündeme gelen bu program siyasal ve ahlaki bakımdan ön plana çıkmış, daha sonraki yıllarda kullanılan kalkınma hakkı kavramının temelini oluşturup, hukuk normuna dönüştürerek somutluk kazandırılmıştır. Bireysel, toplumsal ve devlete ait haklar olarak adlandırılan kalkınma hakları adeta bu hakların sentezi durumundadır. Yeni dünya düzeni, piyasaların liberalleştirilmesi ile sermayenin milli sınırlamalardan kurtulması ve etkin sermayenin dünyanın herhangi bir yerinde en karlı alanların devlet elinden çekilerek açılması üzerine yükselmiştir (Güler,1996: 49). 1972 yılında Roma Kulübü tarafından doğal kaynakların sınırlı ve yenilenemez olduğuna vurgu yapılan Büyümenin Sınırları (Limits of Growth) adlı kitapta doğal kaynaklar ve nüfus arasındaki negatif ilişki ele alınmıştır (Teksöz, 2014:75-76).

Çevre hakkının da salt ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmemesi, uluslararası toplum arasında bir köprü kurarak dayanışma ve işbirliğini tesis etmesi kalkınma hakkının asıl hedefini destekleyici niteliktedir. Halkların kendi doğal kaynakları üzerinde egemenlik hakkı, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, yeni uluslararası ekonomik düzen çerçevesinde formüle edilen haklar, kolektif haklar olarak kalkınma hakkı bünyesinde sınıflandırılmaktadır. Çevre politikalarının hukuki zemini oluşturan üçüncü kuşaklara ilişkin görüşlere yer verdikten sonra, kolektif hakların kurumsal yapısının çerçevesinin yönetim ekseninde çizilmesine gerek duyulmaktadır.

3. Küresel Çevre Politikalarında Yeni Bir Söylem: Çevresel Yönetişim

Geleneksel "doğal kaynak koruma (conservation)" kavramı, uluslararası çevre politikalarını açıklayacak evrensel ve bütünlendirici güce sahip değildir. Uluslararası çevre sorunlarının birbirine bağlılık göstermesinden dolayı, ulus devletlerin bu sorunları ayrı şekilde ele almalarından çok küresel ortaklık içinde davranmaları ve de sorunlara bütüncül perspektiften bakmaları

gerekmektedir (Tuna, 2003:257). Küresel bağımlılığın hem ekonomik hem de çevresel anlamda artması, çevre politikalarında koordinasyon ve uyumun önemini arttırmıştır. Devletin sözleşmeye dayanan yükümlülüklerini ifa etmesi veya ifa etme düzeyi olarak ifade edilen uyum, uluslararası çevre talebinin kurumsal zeminini oluşturan çevresel diplomasiyi gündeme getirmektedir. Diğer bir deyişle, küresel veya bölgesel nitelikteki çevre sorunlarının çözümü için çevresel diplomasi işbirliği mekanizmasını oluşturmaktadır. Çevresel diplomasi, uluslararası politikanın bir konusu olarak çevreyi tesis etmek için sadece bilimsel uzmanlığı ön plana çıkarmış diplomatları değil, aynı zamanda İsveç girişiminin başarısında diplomatik alana katılımları hayati öneme sahip çıkmış aktörleri de kapsamaktadır (Paglia, 2021:7).

Çevre sorunlarının uluslararası bir boyut kazanması ile bu sorunları hukuk ilkelerine uygun olarak çözme çabaları uluslararası çevre rejimlerinde çok aktörlülük ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Çevre rejimlerinin istikrarlı olmasında devletler, hükümetler arası ve hükümet dışı kuruluşlar temel bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Böylece çevre vizyonu, çok aktörlülük zemini sayesinde katılımcı, şeffaf ve bilimsel olarak diplomatik zeminde içeriklendirilmiştir. Bu bağlamda, çevrenin yapısal sorunlarının çözümüne, yaşanabilir, sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkına yönelik; strateji, ilke ve eylemleri ortaya koyan küresel ölçekte referans çerçeve niteliği taşıyan konferanslar işlevsel enstrümanlar olarak önem kazanmıştır. Bilimin ve bilim adamlarının katkılarına ve katılımcılara büyük ölçüde bağlı kalan Stockholm konferansı, bilimsel ve çevresel diplomasinin entegre yaklaşımına örnek teşkil etmiştir (Paglia, 2021:2).

1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı, çevre sorunlarını uluslararası toplumun gündemine taşımıştır. Deklarasyonda yer verilen konular şunlardır: (1) İnsan kendi gelişimini sağlayan çevreyi hem iyileştirebilir, hem de yok edebilir; (2) çevrenin durumu hem daha iyi bir yaşamı hem de ekonomik gelişmeyi etkiler. Dolayısıyla çevrenin korunması bütün insanların ve hükümetlerin görevidir; (3) İnsanlar daha iyi bir ekonomik hayat ve ekonomik yarar için çevreyi tahrip etmektedirler; (4) Gelişmiş ülkelerdeki faaliyetler, çevre sorunları açısından az gelişmiş ülkeleri de etkilemektedir;(5) çevrenin korunması için, sorumluluğun tüm vatandaşlar, topluluklar ve aktörler arasında eşit bir biçim de paylaşılması gerekmektedir (Görmez, 2003:81).

Çevre sorunlarına uluslararası düzlemde ivme kazandıran Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda kabul edilen 97 sayılı kararda çevrenin yönetim ve denetiminde kamunun katılımının önemi vurgulanmasıyla beraber, bireylerinde aktif olarak kararlara katılımının desteklenmesi gerekmektedir. BM Genel Kurulu'nun 1972 Stockholm Çevre Konferansı'na yüklediği yapıcı rolde, eko-gelişme vurgusu ön plana çıkmıştır. Buna göre, ekonomik gelişmenin ekolojinin dengesini bozmadan ve çevreye zarar vermeden gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler çevre sorunları karşısında farklı görüşlere sahip olmuştur. Nitekim, gelişmiş ülkeler az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin zaruri tedbirleri almadan ekonomik anlamda gelişmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Az gelişmiş ülkeler ise çevre sorunlarından gelişmiş ülkeleri sorumlu tutmuşlar ve çözümün de yine onların sorumluluğunda olduğunu belirtmişlerdir. Bu tartışmalara rağmen Stockholm Konferansı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin bir araya geldikleri ortak bir platform olması açısından önemli bir adımdır (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012: 252).

Merkezi yönetim kurumlarının yanında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve çeşitli kesimlerden temsilcilerin de katılımı ile "çok sesli" ve "katılımcı" bir anlayışın gelişmesi sağlanmıştır. Çevre sivil toplum örgütlerinin uluslararası alanda aktörleşme sürecinde simgesel bir yeri olan Stockholm konferansı hem devletlerin hem de çevre örgütlerinin sivil toplum katılımına bakışını önemli ölçüde değiştirerek sonrası için bir gelenek oluşturmuştur (Özmehmet, 2008:8). Çevreyi esas alan sivil toplum örgütlerinin küresel alanda görünürlük kazanması yeni olmasına rağmen, küresel bazda çevre politikalarının şekillenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Çevre sorunları hakkında gündem oluşturarak toplumu ve devlet davranışlarını etkileyen çevre sivil toplum örgütleri adeta bir "yeryüzü yurttaşlığı" meydana getirmişlerdir (Shiva, 2010:22). Bu örgütlerin

sosyal coğrafya içerisinde yer edinmesi, uluslararası alanda bir güç kaymasının işareti olarak da görülmektedir.

Tablo 1’de görüleceği üzere, Stockholm Bildirgesi’nde çevre sorunlarının yönetilmesi ile ilgili çeşitli konulara yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ihtiyacı ve devletlerin küresel kirlilikteki sorumluluğu konferansta ele alınan konuların başında gelmektedir. İşbirliğine sadece yerel düzeyde olmayıp bölgesel, ulusal ve evrensel düzeyde de ihtiyaç duyulmaktadır. Merkezi birimler, yerel birimler ve STK’lar bu ilke etrafında bir araya gelip sorumluluk paylaşacaklardır. Küresel anlamda ortak sorumluluk çerçevesinde paydaşları bir araya getirmek yeni organlarla eşgüdüm esaslarının oluşturulmasını, bilgi-belge paylaşımını ve çevre sözleşmelerinin protokollerin hazırlanmasına olanak tanıyacak hukuki düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır (Turgut, 2014: 113). Şüphesiz, sivil toplum örgütlerinin bürokratik bir işleyişe sahip olmaması uluslararası düzlemde demokratik bir şekilde çevreci hareketler olarak gündeme gelmiştir. 1970’li yıllarda F. Almanya’da Yeşiller Partisi çevreci hareketlere örnek teşkil etmektedir. Türkiye’de ise, çevresel politik kararlara karşı kolektif hareketler 1980’li yıllarda metropollerde görülmüştür (Erim, 1992:270).

Tablo 1: Stockholm Bildirgesi İlkeleri

Açıklama	Stockholm Bildirgesi ilkeleri
Özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşullarını sağlayan bir çevrede yaşamanın temel hak olduğu	ilke 1
Dünyayı oluşturan ekosistemin doğal kaynak olarak kabul edilip, gelecek nesiller için korunması gerektiği...	ilke 2-7
Çevrenin korunmasına yönelik uygulama ilkeleri	ilke 8-25
Gelişmişlik ve az gelişmişlik farkını, çevresel, ekonomik ve sosyal olarak azaltmak	ilke 8-9
Gelişmekte olan ülkelere finansal ve teknolojik yardım yapılması	ilke 9 ve 12
Kalkınmanın çevreye entegre edilmesi	ilke 13 ve 15
Çevre korunmasında insan haklarının dâhil edilmesi	ilke 16
Uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesine yönelik.	ilke 21 ve 26

Kaynak: (Özer, 2009 :37)

Sürdürülebilirlik ve kentsel kalkınma ilişkisinin gündeme geldiği diğer bir zirve, Johannesburg Zirvesi’dir. Güney Afrika’nın Johannesburg kentinde 2002’de düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çok taraflı bir taahhüdü gerçekleştirme ve gelişmeleri değerlendirmeyi amaçlamıştır (Gedik, 2020:201). Söz konusu Zirve’nin küresel çevresel yönetimi gerçekleştirme bakımından en önemli gerekçesi özel sektörü tanımlayarak, özel sektör gruplarının geliştirmekte olan ülkelerin çevre koruma politikalarını “ortaklık” mekanizması aracılığıyla destekleyerek aktif rol üstlenmesi olmuştur (Mengi ve Algan, 2003: 68).

Bütüncül çevre rejimleri oluşturulmasında ve yürütülmesinde uluslararası aktörlerden olan Birleşmiş Milletler, çevre sorunlarını uluslararası düzeyde ele alan ve çözümler üreten uluslararası örgütlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler’in bazı kuruluşları, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün yanı sıra Ekonomik Gelişme ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği gibi kurumların söylemleri küresel işbirliği ve genel bir çevre perspektifi sunması açısından önem arz etmektedir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012:250). Nitekim küresel çevre sorunlarının finansmanında bu kurumlardan faydaniılmaktadır.

Küresel düzlemde ortak hareket etmeyi kolaylaştıran normlardan biri olarak değerlendirilen çevrenin korunmasını demokratik bir şekilde gerçekleştirmek için, öncelikle sorgulanması gereken kavram çevresel yönetişimdir. Çevresel yönetişim, çevre ile ilgili literatürde sıklıkla kullanılan kavramlardan biri olmasına karşın, kavramın içeriği hususunda tam bir oйдаşmanın olmadığı görülmektedir. Çevresel yönetişim kavramını demokratik bir şekilde çevrenin korunması şeklinde kullananlar olduğu gibi, kavramın anlamı konusunda farklı görüşlerde mevcuttur.

Çevresel yönetim, çevre sorunlarının nasıl politik hale geldiği, politikaların nasıl formüle edildiği ve programların nasıl uygulandığını ifade etmektedir (Schreurs, 1998: 1). Kavramın çıkış noktası, kuruluşların şekillendirdiği ekonomik ve politik ilişkiler ile bu ilişkilerin çevresel uyumsuzlukları nasıl giderdikleridir. Lemos ve Agrawal (2006: 298) ise, çevresel yönetim çevre sorunlarını gidermek için geniş bir politik zemin inşasını hedefleyen ve bir dizi düzenleyici süreç, mekanizma ve organizasyondan oluşan yönetim çabasıdır; diyerek tanımın etkinliğiyle ilgili farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Çevresel yönetim kavramı, liberal çevrecilik ölçütlerine dayanmakla birlikte, yönetim ve sürdürülebilir bir gelişime de atfedilerek geliştirilmiştir. Ekonominin çevreye zarar vermeden kalkınmasının sağlanmasının ve firmaların, tüketicilerin, çevreyle ilgili ulus ötesi kurumların çözüm arayışlarına dâhil edilmesinin sürdürülebilir kalkınmanın yararına olacağı düşüncesi bu yaklaşımın özüdür.

Sarıkaya ve Kara (2007), sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ekonomik başarı, çevresel adalet ve sosyal eşitlik olarak belirlemiştir. Ekonomik bakımdan, kapitalist ekonomi içerisinde, endüstriyel hammadde talebi için doğal kaynaklara zarar vermeden çevre ile uyumlu ekonomi politikaları uygulayan, kamu ve iç borcunu yönetilebilir düzeylerde sağlayan ve süreklilik ekseninde mal ve hizmetler üretmede kalkınma için ekonominin yeterli olmasıdır. Çevresel bakımdan, yenilenemeyen kaynakların yerini yenilenebilir kaynakların alması yönünde yapılan çalışmalara hız verilmesi, güvenli bir gelecek için biyoçeşitliliğin, atmosferik dengenin ve ekosistem unsurların korunmasıdır. Sosyal Bakımdan, katılımcı mekanizmalarla birlikte, saydamlık ve hesap verilebilirliğin uygulanmasıyla asgari yaşam standardının sağlanmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ekonomik, sosyal ve çevresel bakımdan ele alınmasının yeterli olmayışı, hukuki boyutta da desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü çevre sorunlarının yaydığı negatif dışsallıkların küresel nitelikte olması, devletlerin özerk çabalarının bu konuda yeterli olmayışı devletlerarası hukuki işbirliği sağlayacak çok taraflı çevre sözleşmeleri, sürdürülebilir kalkınmanın hukuki anlamda hedefi sayılabilir.

Etkin bir çevresel yönetim ve sürdürülebilir gelişme hedeflerini gerçekleştirmek için kullanılan "ortak ancak farklılaşmış sorumluluk" ilkesi, az gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerin çevreyle ilgili eylem alanlarını ilgilendirmektedir. Bu ilkeden söz edildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin çok taraflı çevre sözleşmelerine katılmak isteniyorsa, uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesi ve uygulanması evresinde bu ülkelere öncelik verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla; ülkelerin çevre sorunlarının çözülmesi ve geliştirilmesinde araç olan bu ilkeye göre, her ülkenin farklı kapasiteye sahip olduğu göz önüne alınarak; sorumlulukların da farklılaşması anlatılmaktadır. Bu anlayış, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için muayyen teknik ve mali yardımdan faydalandırılarak, küresel çevre rejimlerine daha kolay adapte olabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Sands, 1999:129).

3.1. Ekoloji Politikasının Hukuki Yansıması: Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri

Doğadaki dengeyi simgeleyen bir içeriğe sahip olan Ekolojoloji terimi, ilk kez Ernst Haeckel tarafından 1783 yılında kullanılmıştır. İnsanın da içinde bulunduğu doğanın yapısını ve işleyişini ele alan ekolojinin iki önemli ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hümanist olmayan insan etkinliklerinin doğaya olan tesirini hesaba katmayan görüşlere paralel olarak doğmuştur. Diğeri ise, insan üstünlüğünün kabul edilmemesi, yani insanın kendi türünü beklenildiği gibi reddedemeyeceği hakikati üzerine kurulmuştur (Hayward,1998: 13). Canlı (flora ve fauna -bitkiler ve hayvanlar) ve cansız (su, hava, toprak) organizmaların dünya ekosistemi içerisinde birbirine bağlı oldukları ekoloji bilimi tarafından ortaya konmuştur. Dolayısıyla, ortaya çıkan ve çıkacak çevre sorunlarının çözümünde bölgesel ve küresel çabaların etkili olması gerekmektedir (Turgut, 2014:12).

Ekolojiyi biçimlendiren bölgesel ve küresel çabalar, amacı çevrenin korunması ve geliştirilmesi olan kamu yararına içerik kazandırmak amacıyla politik ekolojiyi inşa etmiştir. "Ekolojik sorunlar hakkında fikir beyan eden, ekonomik hedefler üzerindeki politik kararları sorgulayan, doğal kaynak kullanımında ekolojik prensipler ortaya koyan, kimi ideolojilerde demokratik hareketlerle, kimilerinde ise militarist eylemlerle hayat sahasını genişletmeye çalışan, iktidarı aldığı kararlarda

etkileyerek apolitik zemine yakınlaştırma amacı güden, yapısı gereği sürekli güncellenen ve politik kararlarla şekillenen bir disiplin” olarak ifade edilen politik ekoloji (Çakır vd., 2020: 245) çevre sorunlarının yönetilmesi ve önlenmesinde küresel etik ilkesini benimsemiştir.

Etkili bir çevre politikası, çevre sorunlarını ortadan kaldırmanın marjinal maliyetlerinin marjinal zararların denk olduğu noktaya yaklaşan bir politikadır (Field ve Field;2002:183). Çevre politikalarında yönetim yaklaşımına kurumsallık ve küresel çevre etiğine işlevsellik kazandırmak için çok taraflı çevre sözleşmelerine başvurulmaktadır. Çok taraflı çevre sözleşmeleri, çevresel kaynakları korumak, ulus aşırı kirlenmeleri önlemek ya da ortak çevre değerlerini korumak amacıyla başvuru hukuki araçlardır. Ülkelerin çevre uyumsuzluklarını gidermek için müracaat ettiği yöntemlerden birisi olan çok taraflı çevre sözleşmeleri, uluslararası çevre hukukunun gelişiminde mühim belgelerden birisidir (Ertan, 2004: 378).

En yalın haliyle çok taraflı çevre sözleşmeleri, çevreye ilişkin herhangi bir hususta ikiden fazla ülkenin taraf olduğu ve hukuki taahhütü sağlayan belgelerdir. Sözleşmeyi imzalamak taraf olma açısından yeterli değildir. Sözleşme yükümlülüklerine bağlılık, ülkelerin ulusal yasama organlarında onaylamasıyla gerçekleşmekte ve taraf olunmaktadır (Kante vd.,2007:13). Mitchell (2003:432)'e göre, çok taraflı çevre sözleşmeleri “öncelikle çevreyi korumayı, doğal kaynaklar üzerinde insan etkisini yönetmeyi ve zararlarını engellemeyi amaçlayan, yasal açıdan bağlayıcı ve hükümetler arası nitelikteki belgelerdir”. Küresel çevre gündeminde belirleyici aktör olan UNEP ise, çok taraflı çevre sözleşmelerini “küresel toplumun çevre alanında bugüne kadar elde ettiği en büyük kazanımlardan birisi” olarak nitelendirmektedir (Nowlan ve Rolfe, 2003:11).

Çevre sözleşmelerinin çok taraflı olarak ifade edilmesinin nedeni, Birleşmiş Milletler (BM) ya da bölgesel düzeyde onaylanan birkaç devletten ziyade çok sayıda devletin ortak kararını metinlerde açıklamış olmasıdır. Bunlar ya bağlayıcı sözleşmeler (hard law), antlaşma, protokol, şart ya da bağlayıcı olmayan (soft law) bildirimler, öneriler, eylem planı şeklindedir (Turgut, 2014: 14). Çok taraflı çevre sözleşmelerinin doğası gereği esneklik özelliğine sahip olması, uluslararası çevre sorunlarının çözümünde etkin olmuştur. Nitekim her ülkenin çevre sorunlarına farklı tepkiler vermesi, sözleşmelerin dinamik yapısını şekillendirmiştir.

Doğal kaynakları bilinçsizce tüketilen bir dünyada sürekli artan çevresel tahribe küresel ısınma, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, ormansızlaşma, asit yağmurları, ozon tabakasının aşınması konu olmaktadır. Çok taraflı çevre sözleşmeleri, çevresel sorunlar karşısında işbirliği içerisinde hareket etmeye yönlendiren ve ulusal çevre politikalarına rehber oluşturan belgelerdir. Dolayısıyla, az gelişmiş ülkelerle de işbirliğine gitmek için, ekonomik art niyetin olmaması gerekmektedir. Nitekim Rio Bildirgesi'nin 12.maddesinde ki [devletler, destekleyici ve açık bir uluslararası ekonomik sistemi geliştirmek için işbirliğine gitmelidir] ifadesi de az gelişmiş ülkeleri ekonomik platformda destekler niteliktedir.

Doğanın bütünlüğü ilkesine göre; çevreye yapılan her şeyin başka yer ve zamanlarda olumsuz etkileri olacaktır. Bu etkilerin tümünü önceden görmek pratik olarak imkânsızdır. Buna ilaveten; ekolojik krize sebep olan sorunların tek tek ele alınması ve çok boyutlu olması da çevre sorununun çözümünü geciktirmektedir. Dolayısıyla belirli bir ekolojik sorun için çok taraflı çevre sözleşmeleri hazırlanırken, sözleşmenin değişen şartlara da duyarlı olması gerekmektedir. Sözleşmedeki katılık, çevre sorununun ana özelliğinde hızlı değişiklikler meydana geldiği veya daha geniş düzenleme ihtiyacı tanımlanmadığında başarısızlığa yol açmaktadır. Etkinlik, öncelikli hedeflere ulaşma çabalarını baltalamadan değişikliklere uyum sağlayacak mekanizmaları gerektirmektedir. (Kalfagianni ve Young, 2022:258)

Çevre sorunlarını hukuki bir kategori olarak ele alan çok taraflı çevre sözleşmeleri, tehdit altında ya da hassas durumda bulunan yerlerin korunması için oluşturulan küresel ölçekte sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerin amacı, sınır aşan kirlenmeler sebebi ile kirlenmeyi denetim altına almak; deniz, hava, toprak gibi değerleri korumaktır (Kılıç, 2001:136). Ekolojik süreç açısından doğayı değerlendirebilmek için birtakım ilkelerden yararlanılmaktadır. Ekolojik yaklaşımda, bu ilkeler

çoğunlukla doğru olarak kabul edilir ve pek tartışılmaz. Doğa felsefesi açısından ekolojik bağımlılığı oluşturan bu ilkeleri, çok taraflı çevre sözleşmelerinin ilgili maddelerinden yararlanarak açıklayabiliriz.

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere ekolojik bağımlılığı, bütüncül hukuki bir çerçeve de ele alan çok taraflı çevre sözleşmeleri, doğa felsefesine hâkim olan ilkelerle yakın ilişki içerisinde. Şüphesiz, doğanın sınırlılığı, bütünlüğü, geri tepmesi, özdenetimi, çeşitliliği, bedelsiz yarar olmaz ilkesi, en uzun çözümü doğa bulmuştur ilkesi, doğa ile birlikte gitme ilkesi gibi ilkeler, çevre sorunlarına çözüm bulabilmek için yapılan çevre sözleşmelerine felsefeci bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim çevre sözleşmelerinin kapsamı, içerdiği sorun açısından farklı unsurlar içermekte ve çözüm bulma noktasında dinamik özelliğinden yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu ilkelerle ilişkilendirilen sözleşme maddeleri de felsefeci bakış açısını dair çözümleri somutlaştırmaktadır. Doğa ilkelerinin felsefeci bir vizyona sahip olması, bunların uygulama esaslarını belirleyen yasal düzenlemelerin çevresel sorunlar karşısında farklılığına işaret etmektedir.

Diğer haklarında fonksiyonellik kazanmasında görüldüğü üzere, çevre hakkında da korunma talebinin öznesi bireydir. Bireye birtakım ödevler yükleyen çevre hakkı, korunma sorunsalı bağlamında düzenlediği haklar kadar; yükümlü tuttuğu ödevler bütünselliği bağlamında da ele alınması gereklidir (Gemalmaz, 1987: 236). Bütünsellik yaklaşımı gereği çevresel sorunların çözümünde, devletlerin de etkin rol üstlenmelerini gerektiren bir durum söz konusudur. 20.yy'da kapitalizmin doğa karşısındaki yıkıcı etkisi doğal kaynakların bilinçsizce tüketilip kaynakların hızla tükenmesine neden olmuştur. Bu durum, bütünsellik yaklaşımını seçenek olmaktan çıkıp, zorunluluk haline getirmiştir. Geray (1998:5)'a göre, bütünlük ilkesi doğayla ilgili olan tüm olayların devletlerin sınırları ile sınırlandırmayacak durum arz ettiğini; çevreyle ilgili politikalar ve düzenlemeler yapıldığında, tüm ekolojik sistemin göz ardı edilmeden incelenmesi ve ona göre eylemde bulunulması gereğini anlatan bir ilkedir. Bu bağlamda çok taraflı çevre sözleşmeleri hazırlanırken oluşturulan protokollerin, ekosistemin bir bütün olarak değerlendirilmesi ihtiyacını göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Tablo 2: Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri ve Doğanın İlkeleri Arasındaki İlişki

Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri	Doğanın İlkeleri	Açıklama
Kyoto Protokolü	Bütünlük ilkesi	Sera gazını azaltma ya da sonuçlandırma.
	Bedelsiz Yarar Olmaz İlkesi	Emisyon ticareti ile ilgili doğrulama, bildirme ve yükümlülüğe dair ilgili esasları, usulleri, kuralları ve tüzükleri tanımlama
Biyçeşitlilik Sözleşmesi	Sınırlılık İlkesi	Tehdit altındaki türlerin ve popülasyonların korunması için
CITES Sözleşmesi	Çeşitlilik İlkesi	Ticaretten etkilenen veya etkilenebilen ve nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bütün türleri
Montreal Protokolü	Sınırlılık ilkesi	Ticaretten etkilenen veya etkilenebilen ve nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bütün türleri
Basel Sözleşmesi	Doğanın Geri Tepme İlkesi	Kontrol altındaki maddelerin kullanımının ozon tabakasının incelenmesini en aza indirgeyecek biçimde seçilmesi...
	Doğada hiçbirşey yok olmaz ilkesi	Zararlı atıkların uluslararası taşınması ve bertaraf edilmesi sırasında çevreye ve insan sağlığına vereceği zararı önlemek
Ramsar Sözleşmesi	Özdenetim İlkesi	Sulak alanların yerel, ulusal ve uluslararası işbirliği ile akılcı kullanımı ve korunması

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bir devletin anlaşmaya taraf olması devletin özgür iradesiyle açıklanacak bir durum değildir. Uluslararası saygınlık, uluslararası toplumun baskısı, diplomatik ilişkileri güçlendirme, hâkim devletlerin baskısı ve yerel baskılar gibi pek çok etmen devletin bir sözleşmeye taraf olmasında etkili olabilmektedir (Kaya, 2011: 442). Çok taraflı çevre sözleşmelerinin başarısı sözleşme kapsamındaki ülkelerin özellikleri, sözleşmeye konu olan çevresel problem ve küresel durumla ilgili parametreler ve değişkenlere bağlıdır. Sözleşme koşullarının yerine getirilmesinde mali ve teknik

olarak yetersizlik, görüşme ve onay sürecinde yavaşlık çok taraflı çevre sözleşmelerinde ön plana çıkan eksiklerdir (Öztunç, 2006: 154-155).

Çevre özelliğinin doğası gereği, çok taraflı çevre sözleşmelerine konu olan düzenlemeler çok boyutludur. Dünya'da nerde bir çevre sorunu ortaya çıkmışsa, onunla ilgili sözleşme oluşturulmuş ya da oluşturulmaya çalışılmıştır. Ulus devletlerin sözleşmeye taraf olmasında kendi iradelerine bırakılması, sözleşmenin etkinliğini zayıflatmaktadır. Sözleşmenin imzalanmasından sonraki aşamada uygulama ve denetim sorunun ortaya çıkması, sözleşmelerin etkinliğini zayıflatan diğer bir neden olarak görülmektedir. Küresel çevresel yönetişimin temeli olarak liberal çevreciliğin sürdürülemez tüketim kalıpları, uluslararası sözleşme ve protokollerin uygulanması sırasında, o ülkeye belirli ekonomik ve ticari yaptırımları siyasal olarak gündeme getirmiştir.

3.2. Çok Taraflı Çevre Sözleşmelerinin Politik Ekoloji Yaklaşımındaki Yeri

Sosyo-ekonomik ve ideolojik düzeyde farklı görüşlerin etkisiyle, politik ekoloji ve siyasal ideoloji arasındaki etkileşim insan-doğa dengesi temelinde yükselmiştir. Politik ekoloji, politik kararların ekolojik sonuçlarını açıklayan veya çevresel olayları politikleştiren bilim dalıdır ve politikleştirme muamelesini belli bir mekân özelinde yapmaktadır (Çakır,2020: 247). Ekolojinin siyasal alanda kendini hissettirmesi, kapitalizme ekonomik bir model olarak yaklaşan görüşlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile, ekolojik krizin nedeni toplumsalın kendini kurma faaliyeti olan siyasetin kuruluş biçimidir. Modernite ile birlikte etkisini daha da kuvvetli hissettiren kapitalizm, insan ve doğa arasındaki gerilimi arttırmıştır. Bu gerilim, insanın toplumsal bedeni olan emeğine ve onun yaşam alanı olan doğaya yabancılaşmasına neden olmuştur.

Gezegimizin ihtiyaçlarını, daha iyi bir yaşam standardı hakeden milyarca insanın ihtiyaçlarıyla dengeleyecek daha tutarlı bir küresel yaklaşım arayışı içinde olduğu da DTÖ Örgütü Genel Sekreteri Renato Ruggiere tarafından dile getirilmiştir. Ruggiere (1997:2)'nin söz konusu belirlemesi çok taraflı çevre sözleşmelerinin konusu, amacı ve önemi açısından önemli ipuçları vermektedir. Nitekim, sürdürülebilir kalkınmanın ticaretin liberalleştirilmesini esas alması, çok taraflı ticaret sisteminin kaynakları daha verimli dağıtım ve kullanımını mümkün kılmaktadır.

Çevre sözleşmeleri, ulus devletlerin çevreyi koruma doğrultusundaki ortaklaşa isteklerinin resmi ifadeleridir. Çok taraflı çevre sözleşmeleri, ilk kez soyu tükenen türlerle ilgili olarak 1900 yılında imzalanmıştır. 1972 yılından itibaren çevre sözleşmelerinin içeriği değişmiştir. Belirli türlerin korunması ve kirliliğin önlenmesi gibi konular, 1970'li ve 1980'li yıllardaki çevre sözleşmelerinin müzakerelerinde yer almıştır. 1980'lerin ortasından ve 1990'lardan itibaren ise, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve iklim değişikliği gibi hususları esas alan sözleşmeleri hedef almıştır (Öztunç, 2006: 154-155).

Ekoloji ile çevre her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da ekoloji ile çevrenin temsil ettiği değerler kelimesi farklıdır. Bilimsel yöntem olarak bütünsel yaklaşımı seçen ekoloji içerisinde toplumsal, kültürel ve siyasal unsurları ihtiva etmektedir. Çevrenin ise, teknik boyutu daha ön planda ve çevre hukukunun ilkeleri ile şekillenmektedir (Erol, 2005:4). Temel hedef, kirliliğin önlenmesi olan çevre hukukunda amaç, kapitalizmin doğadaki yıkıcı etkisini gidermektir. Nitekim liberal ekonomilerde doğal kaynaklar, üretimin temel girdisini oluşturmakta ve düşük fiyatlarla ile değerlendirilmektedir. Çevre korumayı göz ardı eden politikaların başında sübvansiyonlar gelmektedir. Çevre maliyetini içermeyen piyasa fiyatı, böylece çevrenin pasif öznesi hâline gelmektedir. Diğer bir deyişle, çevre yönetiminde piyasaya yer verilmesi; hazine ve hükümetler üzerindeki mali baskıyı azalmaktadır. Çevre sorunlarına neden olan mal ve üretim faktörlerindeki kamusal mali desteğin azalması ve kirleticilerin çevre vergileri ile bedel ödemesi mali yükü hafifletmektedir (Yücel, 2003:114). Verilen bilgiler ışığında, siyasal açıdan ele alacağımız çok taraflı çevre sözleşmelerini liberalizm, sosyalizm ve üçüncü dünya ülkeleri ekseninde değerlendireceğiz.

Liberal piyasa, potansiyel mal ve hizmetlerin fiyatını düşürdüğü ve bunların çeşidini arttırdığı gibi doğal kaynakların arzını arttırarak, dünyada kullanılan kaynak ve enerjilerin fiyatlarını zamanla düşürmüştür. Doğal kaynakların ve yeni enerji kaynaklarının verimli kullanma yollarının keşfini

mümkün kılan zenginliği serbest piyasa ortaya çıkarmıştır. Özel mülke sahip olanların kaynakları uzun vadeli korumasında kazanç sağlaması, doğal kaynakların özel mülkiyetinin çevreyi koruyup zenginleşmesine neden olmuştur (Ashford, 2015: 56).

Ekoloji de doğa, toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları ile ele alınırken, doğa ve diğer canlılar arasında ilişkilerin sürdürülebilmesi için radikal bir dönüşümün gerekli olduğunu savunur. Çevrecilikte ise, doğada meydana gelen kirlenme problemlerine çözüm teknik düzeyde üretilirken, kökten değişim amaçlanmadan üretim ve tüketim ilişkilerinde çevre sorunlarının çözülebileceğine inanılır (Dobson,2007:2-3). Liberalizm ile ekoloji arasındaki uyumsuzluğun nedeni, kapitalizmin siyasi yansıması olan liberalizmin meseleye çevrecilik açısından yaklaşmasıdır (Dobson, 2007: 150) Çevreciliğe ilişkin meselelerde piyasa sürecine eklenme çabasının belirgin olduğunu iddia ederler.

“Kaynaklar üzerindeki mülkiyet haklarının tanımlanmamış olması ve değerli doğal kaynakların gerçek kıtlıklarını yansıtacak fiyatların oluşumuna izin verilmemesi” (Arın, 1996:25) çevre sorunlarının ve doğal kaynakların kötüye kullanılmasının temel nedeni olarak görülmektedir. Dolayısıyla çevresel sorunların çözümünde liberalleştirme ve piyasalaştırma gündeme gelmektedir. Liberal kapitalist ülkeler tarafından benimsenen kıt kaynaklar yönetimi yaklaşımını içinde barındıran kaynak ekonomisinde doğal kaynaklar fayda-maliyet analizine tutulmaktadır. Fayda-maliyet analizinin yapılması, çok taraflı sözleşmelerinin imzalanması açısından da önem arz etmektedir. Kyoto protokolü ve Biogüvenlik protokolü bunlara örnek verilebilmektedir.

DTÖ'nün çevresel yönetim açısından belirleyici rolü küresel ticaret ve yatırım kurallarını tayin etmesinden kaynaklanmaktadır (Topçu, 2007:106). DTÖ ve çok taraflı çevre sözleşmeleri arasındaki ilişki uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğinde; iki referanstan birine önceliği vermek, ikisi arasındaki ilişkiyi dost-düşman şeklinde nitelemek bu kavramların uluslararası hukuktaki meşruiyetine zarar vermektedir. Her iki mekanizmanın da işlerliğine zarar vermemek için esas olan komşu olarak ifade edilmeleri ve birlikte hareket etmeleridir (Krist, 2001:1-4).

DTÖ ve çok taraflı çevre sözleşmelerinin kurumsal ve yapısal anlamda farklı hedeflere sahip olması örtüşme ve çatışmalara neden olmaktadır. DTÖ'nün yatırım, ticaret ve kalkınma konularında kararlar alması, çevre sivil toplum kuruluşlarının çevre sözleşme maddelerini hükümsüz kılacağı yönünde kaygısı vardır. Diğer taraftan ticaretle ilgilenen kesimin de ticari himaye aracı olarak kullanılan sözleşmelerin aleyhte bir tavır takınacağı kaygısı bulunmaktadır. Bu durumun arbedeye dönüşmemesi için Krist (2001:2), “iyi sınırlar, iyi komşular yaratır” görüşünü savunmakta ve her iki mekanizma arasındaki sınırların iyi belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Roberta De Santis (2012:1), çok taraflı çevre sözleşmeleri kapsamındaki önlemlerin DTÖ kurallarıyla uyumlu olup olmadığı sorununun ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Nitekim, çok taraflı çevre sözleşmeleri taraflar arasında belli bir üründe ticarete serbestlik verebilir; fakat sözleşmeyi imzalamamış ülkelerle aynı ürününün ticaretini yasaklayabilmektedir. Örneğin, Nesli Tehlike Altında Olan Yabancı Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin (CITES) Sözleşme'nin 8.maddesinde, taraf devletlere Sözleşme'de belirtilen türlerin ticaretinin yasaklanması için uygun tedbirler almaları yükümlülüğü getirilmiştir. Bu tedbirler:

-Belirtilen türlerin ticaretinin ve bunlara sahip olunmasının cezalandırılmasına;

-Belirtilen türlerin ihraç edilmesi halinde bunlara el konulması ve ilkeye geri getirilmelerine ilişkindir. CITES Sözleşmesi'nde olduğu gibi taraf devletlere cezai hükümleri iç hukuklarına aktarmaları yükümlülüğü getiren hükümlerin de doğrudan uygulanabilir olmadığı açıktır. (Kiss ve Shelton, 1991: 34).

Bazı yazarlar, küreselleşmenin ve ticaretin serbestleşmesinin sonucu olarak, devletlerin dış yatırımları çekmek için çevre standartlarına riayet etmedikleri ve uluslararası yükümlülükleri kabul etmediklerini öne sürmüştür. Nitekim; çevreye ilişkin hukuki yükümlülükler doğrudan doğruya çok uluslu şirketlere, uluslararası mali kurumlara uygulanabilseydi; çevre korunmasında etkinlik

sağlanabilirdi (Evans, 1998: 226-227). İşgücü ve kaynak dağılımında liberalizmin rekabetçi vurgusu, sosyalizmde katılımcı ve demokratik bir planlamaya dönüşmektedir. Teorik olarak çevresel ve ekolojik değerlerle uyumlu ve doğal ve insani gereksinimlerle sınırlı bir ekonomik model sunan sosyalizm, ekolojik değerleri benimsemektedir (Demirer ve Torunoğlu, 2000:417).

Ekoloji doğadaki temel görevi, denge kurma ve uyumlaştırma çabasıdır. Sosyalizmin hedeflediği insan-doğa ilişkisi herkesin ve doğaya ait olan her şeyin yeniden özne olarak görülmesidir. Tarihsel süreç içerisinde, toplumsal bilinçlenmenin de etkisiyle, "kirleten öder ilkesi" çevre hukuku için önemli bir araç olmuştur. Sezer (2015:10)'e göre; küresel kapitalist ilişki içerisinde, çevreyi kirleten her üretim için ucuz hammadde ve işgücü yanında doğanın kirletilmesi karşısında bedel ödemeyen Çin, Endonezya, Hindistan, Bangladeş, Filipinler gibi ülkelere kaydırılmaktadır. Ne yazık ki bu ilke, amacına göre uygulanamamaktadır. Çünkü kapitalizmin küresel olmasıyla birlikte, çevresel etkileri de küresel olmaktadır. Doğa tahribatının etkileri, on binlerce kilometre uzaktaki Batı ülkelerini de etkilemeye başlamıştır.

Dünyada üretim ve bölüşüm piramidinde uçurumun artması en çok üçüncü dünya ülkelerini etkilemiştir. Açlık ve kıtlık sorunları, salgınlar gibi küresel çevre sorunlarının sık görüldüğü üçüncü dünya ülkelerini siyasal ekoloji perspektifinden ele aldığımızda irrasyonel ve yetersiz çevresel planlamaya tabi olduğu görülmektedir (Yücel, 2003:116). "Endüstrileşmiş ülkelerdeki, ekonomik, sosyal ve ekolojik bedeller, kolonileşmiş Güney ülkelerine, bu ülkelerin çevrelerine ve onların insanlarına kaydırılmış ve kaydırılmaktadır" (Mies, 1993:58). Bu bağlamda, toplumun savunmasız ve yoksul kesiminin kamu kaynaklarını ve tüm problemlerini etkin ve verimli bir şekilde yönetmek için başvurulan yöntem olan yönetim, politik ekolojide çok taraflı çevre sözleşmelerinin hukuki aracını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma kaynakları hususunda seslerinin duyulması politik, ekonomik ve toplumsal önceliklerin toplumların üç paydaşını oluşturan devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında fikir birliğine varılmasını sağlamaktadır (Korkmaz, 2021:84).

4. Sonuç

Bu çalışmanın konusunu çevre hakkının ortaya çıkışı ve insan hakları sınıflandırmasındaki konumu, politik ve hukuki açıdan kurumsallaşmasının ortaya konulması oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, çevre kirliliğinin sınır tanımazlığının politik olarak nasıl ifade edildiğinin ve hukuki mekanizmasının nasıl oluşturulduğunun altı çizilmektedir. Her ne kadar ulus-devletler siyasi sınırlarla ayrılmış olsa da çevre sorunları ve uluslararası kaynaklar sınır tanımamaktadır. Bu bağlamda uluslararası toplumun bütününe karşı yükümlülükleri çok sınırlı olan ulusal hukukta işbirliği ihtiyacı doğmuştur.

Politik zeminde ulus-devlette tek taraflılığı çağrıştıran yönetim olgusu, uluslararası çevre rejiminde karşılıklı etkileşimi çağrıştıran yönetim ekseninde analiz edilmiştir. Çevre değerlerinin uluslararası alanda bütün toplumların ortak varlığı görüşünden yola çıkan Stockholm Konferansı, küreselleşme kaskasında ulus devletlerin değişen çevre rejimlerini ele almıştır. Uluslararası toplumda küresel bir çevre eğitiminin oluşturulmasını taahhüt eden çok taraflı çevre sözleşmeleri, doğayı araç olarak gören çevresel krizlere karşı norm ve değerler sistemi geliştirmiştir.

Nüfus artışı ve ekonomik büyüme, doğal kaynaklara ilave bir baskı yaparak, gelecek kuşaklar adına çevrenin sürdürülebilirlik sorunsalını gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya yönetsel anlamda etkin çözümler üretme çabasında olan yönetim olgusu, çevre bilincini uluslararası toplumun gündemine taşıyarak çok aktörlü bir yapıyı esas almıştır. Merkezi hükümet, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri çevre korunmasında işbirliği yaparak kendi kaynaklarını, becerilerini ve amaçlarını besleyip geliştirecek belli bir davranma kapasitesine ulaşmaktadırlar.

Ekonomik büyüme ile çevresel amaçların bağdaştırılması ve güçlendirilmesi, liberal demokratik rejimlerde uluslararası kolektif çabanın ürünü olan DTÖ tarafından kabul görmektedir. Gezegenin karşı karşıya bulunduğu çevresel baskı ve tehditlere hukuki anlamda çözüm bulmak için ülkeler arasında işbirliğini sağlamak için, uluslararası bir mekanizma kurulmalıdır. Bu açıdan

kurumsallaşmış işbirliği ve uluslararası örgütlerin güçlendirilmesinde çok taraflı çevre sözleşmeleri ve küresel çevre yönetişimi çevrenin küresel politliğinde istikrar için gereklidir.

Toplumsal çevre bilincini uluslararası platformda ele alan konferanslarda, eşitlik ve adalet parametreleri ön plana çıkmıştır. Küresel ekolojik krizi önlemek amacıyla çevre sorunlarının çözümü, ulus devletlerin kalkınmasını daha rafine bir içeriğe kavuşturacak ve imzalanan çok taraflı çevre sözleşmeleri ile kalkınma ortak bir kamusal dokümanla stratejik hal alacaktır. Sonuç olarak, çevre siyasetinin özünü uluslararası işbirliğinin oluşturduğu gerçeğinden hareket ederek, “eşitlik” ve “adalet”i esas alan hukuk rehberliğinde uluslararası çevre politikasını hedeflemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Agrawal, A. ve Lemos, M. C. (2006). Environmental Governance. *Annual Review of Environment and Resources*, 31(1), 297-325.
- Ashford, N. (2009). *Özgür Toplumun İlkeleri* (Çev. C. Madenci). İstanbul: Liberte Yayınları.
- Arın, T. (1996). Uluslararası Kuruluşlarda Sürdürülebilir Kalkınma Konusunda Belirlenen Yaklaşımlar, Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu 9 Mayıs 1996, TMMOB, Ankara. Erişim Adresi: <https://www.tmmob.org.tr/yayin/surdurulebilir-kalkinma-sempozyumu>
- Bahro, R. (1997). Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var Mı, Yoksa Sadece Tepkisel Bir Hareket Mi?. T. Bora (Çev). *Birikim*, 97, 21-29.
- Cangızbay, K. (1989). Habeas Corpus’ tan ‘Habeas Oikos’a veya Ekolojizmin Zorunlu Güzergâhı. *Türkiye Günlüğü*, (3), 39-40.
- Çakır, M., Gümüüşü, O., ve Taş, B. (2020). Politik Ekoloji. *Coğrafya Dergisi*, (41), 241-254.
- Çetiner, S. (2012). Sessiz bahar ne diyor (du)?. *Tarla Sera Dergisi*, (23), 18-21.
- Çobanoğlu, N., ve Aydoğdu, İ. B. (2009). Çevre bilimi ve Çevre Etiği Açısından Öncü Bilimkadını, Rachel Carson. 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, 26. *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, 26-30, İzmir.
- De Santis, R. (2012). Impact of Environmental Regulations on Trade in The Main EU Countries: Conflict or Synergy?. *The World Economy*. 35(7), 1-17.
- Demirer, G. N. ve Torunoğlu, E. (1999). *Çevresel/ Ekolojik, Yıkıma Siyasal Bir Yaklaşım*. N. Demirer Göksel vd. (Der.), Ve Kirlendi Dünya. Ankara: Öteki Yayınları.
- Dobson, A. (2007). *Green Political Thought*. New York: Routledge.
- Duman, M. (2011). Neoliberal Küreselleşmenin Zaferi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 667-700.
- Erim, R. (1997). *Türkiye’de Yasama, Yürütme ve Yargının Çevre Yaklaşımları*. R. Keleş (Der.). İnsan, Çevre, Toplum. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erol, G. H. (2005). Sınıf Öğretmenliği İkinci Sınıf Öğrencilerinin Çevre ve Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Ertan, K., A., (1997). Kentli Hakları. *Amme İdaresi Dergisi*, 45. Yıl, 30/3, Eylül, 31-48.
- Ertan, B. (2004). *Çevre ve Hukuk*. M. Marin ve U. Yıldırım (Ed.). Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayınları.
- Evans, T. (1996). *Environmental Law and the Challenge of Globalization*. Socio-Legal Studies Association. United Kingdom: Southampton.

- Finger, M. (1994). *Environmental NGOs in the UNCED Process*. In: Princen, T & Finger, M. (Ed.), *Environmental NGOs in world politics: Linking the local and the global*. London: Routledge.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gemalmaz, M. (1986). Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı Ve Türk Düzenlemesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 52(1-4), 233-278.
- Görmez, K. (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güler, B. A. (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayını
- Güneş, Ş. A. (2004). Uluslararası Toplumun Ortak Değerleri Sorunu, Çevrenin Korunması jus Cogens Doktrinini. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(04), 123-150.
- Hamamcı, C. (1983). *Çevre ve Hukuk*. Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara: AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hayward, T. (1998). *Political Theory and Ecological Values*. New York: St. Martin's Press,
- Hull, B. (2007). Environmental Pluralism. submitted to *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*.
- Kalfagianni, A., ve Young, O. R. (2022). The politics of multilateral environmental agreements lessons from 20 years of INEA. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 22(2), 245-262.
- Kante, B., Mace, M.J., Maruma Mrema, E. ve Bruch, C. (2007). *Guide for Negotiators of Multilateral Environmental Agreements*. Nairobi (Kenya): UNEP
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kaya, Y. (2011). Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 439-462.
- Kılıç, S. (2001). Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2),131-149.
- Kiss, A. (1989). *Droit international de l'Environnement*. Paris: A. Pédone
- Kiss, A., ve Shelton, D. (1991). *International Environmental Law*. New York: Transnational Publishers Inc.
- Korkmaz, H. (2021). *İyi Yönetişim ve İnsani Kalkınma: Afrika Ülkeleri Örneği*. Ankara: Astana Yayınları.
- Krist, W.K. (2001). *Neither Friends nor Foes, but Neighbors an Introduction to the Relationship between the WTO and MEAs*. In Schalatek, L. (Ed.), *Trade and Environment the WTO, and MEAs- Facets of a Complex Relationship*, Washington, D.C.: The Heinrich Böll Foundation.
- Mathews, J. T. (1997). Power Shift. *Foreign Affairs*, 76 (1), 50-66.
- Mengi, A., ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Mies, M. (1993). *The Myth of Catching-Up Development*. In Maria Mies and Vandana Shiva (Eds.). *Ecofeminism*, London: Zed Books.
- Mitchell, R. B. (2003). International Environmental Agreements: A Survey Of Their Features, Formation, and Effects. *Annual Review of Environment and Resources*, 28(1), 429-461.

- Nowlan, L., Rolfe, C., Nizami, I. K., ve Hyman, C. (2003). *Kyoto, Pops and Straddling Stocks: Understanding Environmental Treaties*. Vancouver: West Coast Environmental Law.
- Özer, D. K. (2009). *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*. Ankara: USAK Yayınları.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları, *Journal of Yaşar University*, 3 (12), 1853-1876.
- Öztunç, Ö. (2006). Uluslararası Çevre Politikalarında Birleşmiş Milletlerin Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Paglia, E. (2021). The Swedish initiative and the 1972 Stockholm Conference: the decisive role of science diplomacy in the emergence of global environmental governance. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-10.
- Paker, H. (2012). Çevre Rejimleri ve Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akdeniz’de sürdürülebilirlik. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 151-175.
- Palabıyık, H. (2004). *Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine Açıklamalar*. M. Marin ve U. Yıldırım (Ed.). Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayınları.
- Princen, T., Finger, M., ve Finger, M. (1994). *Environmental NGOs in World Politics*. London: Routledge.
- Rich, B. (1992). Response to Jerome Levinson. *American University International Law Review*, 8(1), 71-75.
- Ruggiero, R. (2017). A Shared Responsibility: Global Policy coherence for our global age. World Trade Organization. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/news_e/spr_e/bonn_e.htm
- Sands, P. (1999). *Environmental Protection in the Twenty First Century: Sustainable Development and International Law*. Norman J. Vig, Regina S. Axelrod (Eds.). The Global Environment: Institutions, Law and Policy. Washington: Congressional Quarterly Inc.
- Sarıkaya, M., ve Kara, F. Z. (2007). Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 221-233.
- Schreurs, M. A. (1998). An Analytic Framework for a Comparative Study of Environmental Governance in Asia. IGES Environmental Governance (1999), *Country Reports on Environmental Governance in Four Asian Countries*, Shonan: Japan, IGES., 1-9.
- Sezer, Ö. (2015). *Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi Perspektifinden Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi*. Kırışık, F. ve Sezer, Ö (Ed.). Siyasal Ekoloji, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Shiva, V. (2010). *Adalet, barış ve sürdürülebilirlik yeryüzü demokrasisi* (Çev. E. Gen). İstanbul: BGST Yayınları.
- Sönmezoğlu, F., ve Bayır, Ö.E. (2012). Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 247-289.
- Teksöz, G. (2014). Geçmişten ders almak: Sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.
- TODAİE. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ö. Bozkurt, T. Ergun ve S. Sezen (Ed.), Ankara: TODAİE Yayını.
- Topçu F. H. (2007). Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden Yönetişime Geçiş Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- Tuna, G. (2003). Uluslararası Örgütler ve Çevre. *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 6, 24, 257-272.
- Tuna, M. (2000). İnsan Çevre İlişkilerinin Tarihsel Evrimi ve Modern Çevreciliğin Doğuşu. *Ankara: Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1-2), 61-73.
- Turgut, N. (2014). *Çevre Politikası ve Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Yücel, F. (2003). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanması ve Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılıklı ve Birlikteliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11), 100-120.

MULTILATERAL ENVIRONMENTAL AGREEMENTS AS A LEGAL TOOL OF GLOBAL ENVIRONMENTAL GOVERNANCE

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to explain the multilateral environmental agreements, which are the legal instruments of environmental governance and to examine the institutional structure of these agreements within the framework of political ecology. In this context, it is to reach a legal formulation based on the right to environment in developing and underdeveloped countries, considering that global trade and investment rules do not take the environment into account within the framework of liberal ecology. It is aimed to propose theoretical premises for environmental governance within the institutional-legal approach, which is not usually prominent in the formulation of international environmental law. However, it is another purpose of the study to reveal the roots of environmental conventions within the principles of the integrity of nature by demonstrating the importance of global environmental ethics and sustainable development concepts.

Method(s): In order to test the argument defended in the study, a literature review was used. In addition, the study is a qualitative study that adopts a relational methodology approach that is shaped in the pendulum of environmental governance and political ecology, which is shaped within the framework of a theoretical quest about how to conceptualize the multilateral environmental agreements. The qualitative research method was used in the study, which was patterned according to the concept analysis. International conferences on the environment and the multilateral environmental agreements signed by the parties on various environmental issues are the main sources for obtaining data. In this process, The multilateral environmental agreements, which is the main research object is subjected to legal and administrative analysis, while doing this, it has established mutual links between strategy, facts and actors.

Findings: The most important feature that distinguishes environmental law from other branches of law is that it is formed around holistic protection; it shows universality and time compliance. Absence of a global environmental organization for environmental issues affecting more than one state, it has increased the importance of contracts for solving problems. As a matter of fact, the dynamic nature of environmental problems has ensured that contracts have a legally flexible structure. It is one of the findings of the study that environmental pollution is a global phenomenon, not at the level of the nation-state and therefore it should be problematized. In other words, in addition to the fact that the right to the environment is a need demanded by every individual on a global scale, it should also be considered as a political concept. One of the original contributions of this study is to construct the administrative formulation of environmental law, the interpretation of ecology in the synthesis of management and policy, over the concept of environmental governance. In addition, the study proposes to read the multilateral environmental agreements, transparently, participatively and in relation to transparency from within the theoretical framework offered by environmental governance. Another finding of the study is that environmental values can be perceived as one of the achievements of the global society, as required by the principle of the integrity of nature. Drawing on Shiva's theory of earth citizenship, it should be understood that the multilateral environmental agreements will provide legal commitment at a global level.

Conclusion: The right to the environment, which is evaluated within the third generation human rights, is the basic condition for sustainable development. In this context, environmental governance, which constitutes the theoretical core of the study legitimizes the multilateral environmental agreements with processes, mechanisms and organizations that establish political ecology. The study made an evaluation of the environmental governance phenomenon with its theoretical dimensions and suggested that the multilateral environmental agreements can be

understood as a legal instrument of environmental governance. The study dealt with the multilateral environmental agreements in the light of relational global environmental policies and revealed that the multilateral environmental agreements can offer important opportunities in the analysis of dominant ideologies in political ecology. Non-governmental organizations are important for environmental governance to reveal an environmental vision based on multi-actor. Non-governmental organizations are socio-political organizations that aim to resolve the conflict between human and environment in a specific environmental conjuncture. In this respect, non-governmental organizations have carried the environmental right to the environmental regimes of the nations, in coordination with the multilateral environmental agreements. As a political move the new world order identifies the right to the environment with economic growth by taking natural resources within liberal ecology.
